

נוסח התפילה והמעמד הליטורגי הם עניינה של פעמים 78. החוברת מציינת את פירסומו על ידי מכון בן-צבי בשנת תשנ"ח של הספר התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, מאת פרופסור נפתלי וידר, בכיר חוקרי התפילה במאק העשרים.

■ בשערי החוברת שני מאמרים בדבר התגבשות נוסח התפילה בתקופת התלמוד ובימי הביניים, בעיקר בארץ ישראל ובבבל. יוסף תבורי מנתח את היחס בין החתימות "האל המשפט" ו"אוהב צדקה ומשפט" בברכת המשפט, ועוקב אחר גלגולו של נוסח החתימה עד להתפתחות הנוסח המקובל – "מלך אוהב צדקה ומשפט". פרופ' תבורי מלמד במחלקה לתלמוד באוניברסיטת בראיילן.

■ אורי ארליך מברר את השתלשלותן של ברכת בונה ירושלים וברכת דוד. מסקנתו היא שלברכות אלה היה נוסח ראשון אחד, וממנו התפתחו הנוסחים המאוחרים. המאמר מצטרף אפוא לדיון המחודש בשאלת היסוד האם היה נוסח מקורי לתפילות ישראל. ד"ר ארליך מלמד במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ בקצה המזרחי של העולם היהודי ישבו בימי הביניים יהודי קאיפנג שבסין; בהם ובנוסח תפילתם דן רפאל יהודה צבי ורבלובסקי. תחילה סוקר המחבר את מוצאם של יהודי קאיפנג ואת ראשית התיישבותם במקום. בהמשך הוא משווה בין נוסח התפילה של פרסיקאיפנג לבין זה של היהודים במצרים ובתימן, ומסביר את הזיקה של תפוצות אלה למרכז הרוחני הגדול שבבבל.

פרופ' ורבלובסקי הוא פרופסור אמריטוס בחוג למדע הדתות באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ מן המזרח עובר הדיון אל קצה המערב: שלמה אלקיים בוחן נוסח תפילה קדום של יהודי מרוקו, כפי שמשתקף מחיבורו של ר' כליפא בן מלכא, בן המאה הי"ז-הי"ח. אלקיים מתחקה אחר זיקתו של נוסח קדום זה למסורת הליטורגית של רב סעדיה גאון ושל הרמב"ם.

ד"ר אלקיים מלמד במחלקה ללשון עברית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ בסיום חטיבת המאמרים על נוסח התפילה, משולבים תרגומים של הפיוט "אל אדון" על פי סידורים מספריית מכון בן-צבי שראו אור בשפות הבאות: ערבית-יהודית, ערבית, פרסית-יהודית, לדינו, יוונית וקרוואטית.

■ מוקד החוברת עובר מנוסח התפילה לנושאים הקשורים בשירת הקודש העברית בימי הביניים. עזרא פליישר פורש בפנינו את עניין "סדר אל תוחד", חגיגה ליטורגית מפוייטת לראש חודש ניסן. לדבריו, מקור הסדר בארץ ישראל והוא נשומר בקרב יהודי מצרים בימי הביניים ועד קרוב לימינו ממש. המאמר סוקר את תכני הסדר על פי ממצאים

מן הגניזה הקהירית ומן העת החדשה ודן בויקה ההיסטורית של המנהג החדש לזה העתיק. במאמר מובאים פיוטים מן הסדר בגלגליו השונים.
פרופ' פליישר הוא פרופסור אמריטוס בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ **שולמית אליצור** דנה בתופעה, השכיחה למדי בגניזת קהיר, של פיוטים הדומים זה לזה; לפעמים מדובר בחיקוי של תבנית, סגנון ועניין, ולפעמים בשאיבה של חומר לשוני מטקסט אחד למשנהו. המחברת בוחנת דוגמאות מסוגים שונים ומסבירה כי התופעה נבעה מן התאבון הבלתי נלאה של הקהל לפיוטים חדשים ומקוצר ידם של המשוררים לספק את הביקוש הגובר.

פרופ' אליצור מלמדת בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים.

■ **רבי אברהם בן הרמב"ם** זוכה לשני עיונים בחוברת זו. **מרדכי עקיבא פרידמן** מלמדנו על ההתנגדות שהביעו בני קהילת קהיר העתיקה לאמירת הפיוטים במאה ה"ג, בימי רבי אברהם בן הרמב"ם (ראב"ם). פרידמן מפרסם העתק של מכתב שנשלח לרופא המקורב לסולטן, בו מתבקש הנמען לפעול אצל הסולטן כדי לבטל את גזרת מנהיגם להפסיק את אמירת הפיוטים בתפילה; המחבר מציע שהמנהיג הנידון היה ראב"ם.
פרופ' פרידמן מלמד בחוג לתלמוד באוניברסיטת תל אביב.

■ **יעקב בלידשטיין** עוסק גם הוא בענייני תפילה במשנתו של הראב"ם, בפרט בדעתו בעניין ערכן היחסי של התפילה ביחידות ובציבור. המחבר מטעים כי בעיני הראב"ם שררו יחסי גומלין בין השתיים, אף על פי שבדרך כלל הוא ידוע כדוגל בחסידות אליטיסטית. המחבר מראה גם כיצד הקפיד הראב"ם, במאבקו נגד ההתנגדות לתקנותיו החסידיות, להאשים רק את המנהיגות ולבטא הזדהות עם הציבור הרחב.
פרופ' בלידשטיין מלמד במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

■ **הדרשה**, שהיוותה מתקופת המשנה ואילך מרכיב חשוב במעמד הליטורגי, היא התחום הכללי שבו עוסק מאמרם המשותף של **מרק ספרשטיין** ו**אפרים קנרפוגל**. השניים מציגים קובץ לא נודע של דרשות שמקורו במרחב הביזנטי משנת 1425 בקירוב. אגב תיאור כתב היד מסבירים המחברים כי הקובץ אינו רישום של הדרשות כפי שהושמעו בבית הכנסת, אלא טקסט שנרשם על ידי סופר שבפניו הוקראה גרסה כתובה. המחברים עומדים על סגנון הדרשן ועל השקפת עולמו ומפרסמים שלושה קטעים מתוך כתב היד.
פרופ' ספרשטיין מלמד באוניברסיטת ג'ורג' ושינגטון, בעיר ושינגטון די.סי.; פרופ' קנרפוגל מלמד בשיבה אוניברסיטה, בניו יורק.

עיונים וביקורת

■ **התיק לספר תורה ותולדותיו / איריס פישוף** על ספרה של ברכה ניב.